

NAŠ RAD NA ISTRAŽIVANJU ISTORIJE JUGOSLOVENSКИH JEVREJA

Koncepcije i neki dosadašnji rezultati

Istoriografija svakako spada među imperativne aktivnosti u kulturnim stremljenjima svake ljudske grupacije. Ona se po pravilu, iako katkad još u najskromnijim i primitivnim oblicima, može naći u samom početku svesnog bitisanja gotovo svih narodnih zajednica, u raznim delovima sveta i u raznim istoriskim razdobljima. Beleženje događaja od znatnije i opštije važnosti, a kasnije i prikupljanje takvih podataka (od strane lica koja nisu uvek bila i istoričari), koje kulminira u analizi i sintezi te građe, pojava je koja prati razvoj kulturnog čovečanstva. Postavši naukom u modernom svetu, istoriografija, gledana iz aspekta jedne određene zajednice, prestala je da bude samo spontana, stihiska aktivnost. U izvesnom smislu ona više nije bila samo činjenica o kojoj su vodili računa pojedinci, već je postala jednim od osnovnih moralnih prava (često, u posebnim političkim uslovima, osporavano i kršeno), ali u isto vreme, u istoj meri i dužnost. P r a v o svake zajednice da svesno vodi računa o istraživanju svog porekla i razvoja. D u ž n o s t kako prema sopstvenoj prošlosti tako i prema opštim naporima civilizovanog čovečanstva kao celine, da naučno sagleda svoju evoluciju, njene značajne etape, izvore i uzroke, tendencije i perspektive.

To što važi za sve narode, one u prošlosti i one našega vremena, ima jedan poseban značaj i smisao za jevrejski narod, toliko specifičan po svojoj sudbini u poslednja dva milenija. Za narod koji je kulturnoj riznici čovečanstva dao jedan od prvih velikih pisanih spomenika, Bibliju, po svom obimu i svestranosti, a osobito po svom uticaju sve do naših dana, bez primera i bez takmaca, zbirku istoriskih predanja. Takav narod nije smeo da zaostane za drugima ni u savremenoj istoriografskoj nauci. Impozantan broj jevrejskih naučnika-istoričara, kao i vrednost njihovih dela iz jevrejske i opšte istorije, dokazuju da tradicije izučavanja istorije kod Jevreja nisu slabile ni pod najokrutnijim uslovima progona i istrebljivanja. A upravo je i ova, naročito tragična, sudbina gotovo neprekidnih diskriminacija, progona do uništenja, eksodusa i novih naseljivanja, zlatnih doba i gotovo potpunih slomova, naređivala č u v a n j e p o d a t a k a o

takvoj sudbini, beleženje i sabiranje onoga što je budućnosti moglo da kazuje o prošlosti. Istoriski spomenici, ređe oni građeni, materijalne kulture, a u pravilu pisani, vrlo često su ostajali posle nestanka nekih jevrejskih zajednica ili njihovog napuštanja pojedinih zemalja, kao jedini tragovi, dokazi i mementa o njihovom postojanju na određenom prostoru, u određeno vreme. Primera radi pomenućemo samo iz obilja naše burne istorije, u starijem njenom periodu, jevrejske zajednice Španije i one koje su postojale u nizu slovenačkih gradova, a iz novijeg vremena, većinu nekad brojnih i snažnih opština Nemačke, Poljske i niza drugih evropskih država posle fašističke najezde.

Kada ovde govorimo o historiografiji, jasno je da ne mislimo samo na političku istoriju, nego u istoj meri i na ispitivanje razvoja društvenih i ekonomskih odnosa, jednako kao i na kulturnu istoriju. A upravo u oblasti razvoja nauke i književnosti jevrejski je udeo uvek bio izuzetno bogat. Bez studija njihovog kulturnog doprinosa egzistencija jevrejskih zajednica svakako ne bi mogla pravilno da se objašnjava ni shvati.

Rad na izučavanju istorije Jevreja u jugoslovenskim zemljama ima lepe tradicije još iz perioda između dva svetska rata. Tada su se na tom polju naročito istakli J. Tadić i G. Novak, G. Schwarz, J. Šlang, M. Levi, L. Glesinger, Š. Freiburger, V. Morpurgo i drugi. Rezultati njihovih istraživanja pojavljivali su se bilo kao samostalne veće publikacije, bilo kao članci u tadašnjoj relativno brojnoj jevrejskoj štampi Jugoslavije, u nedeljnim listovima, u mesečnicima i godišnjacima. Njihov istoričarski opus ostao je našoj generaciji u amanet kao vrlo dragocena i solidna ali i nedovršena, dosta nepotpuna osnova za dalji rad. (Šteta je što se posle okupatorskih pustošenja i do tih edicija teško može doći, jer su sačuvane samo u neznatnom broju primeraka.)

Posle Oslobođenja, u uslovima potpune nacionalne i kulturne slobode koje je pružila nova Jugoslavija ne samo slovom i praksom svog Ustava i zakonodavstva, nego i izvanredno povoljnom atmosferom stimulacije naučnog rada, posebno i historiografskog, moglo se očekivati da će naponi oko studija istorije jugoslovenskih Jevreja dobiti nov polet. Utoliko više što je postojala srdačna spremnost za efikasnu saradnju širokog kruga jugoslovenskih arhivskih i muzejskih stručnjaka, istoričara i drugih naučnih i kulturnih radnika i ustanova. Ali s obzirom na decimiranost naše jevrejske zajednice a time i njenih naučnih radnika, koja je dovela do gotovo potpunog nestanka onih koji su po svojim kvalifikacijama mogli da se bave poslovima istorijskih istraživanja i koji bi mogli da preuzmu takvu obavezu, ostvarivanje nastavljanja jevrejske historiografije kod nas neminovno je moralo doći u opasnost. Težina, upravo kritičnost takve situacije bila je još potencirana činjenicom da je trebalo hitnije nego ikad ranije takmičiti se sa vremenom. Velik i nenadoknativ istorijski materijal koji predstavljaju „živi izvori”, sećanja pojedinaца, u našem konkretnom slučaju onih koji su preživeli katastrofu 1941—1945, kao i dokumenti u svojini takvih lica,

naročito onih koji su se nalazili na čelu ili u centru aktivnosti raznih jevrejskih ustanova i društava pre rata, bio je ugrožen da bude definitivno izgubljen zbog visoke starosti mnogih među ovim licima. Usled njihove smrti koja se često mogla očekivati u bliskoj budućnosti (a koja nas je često i pretekla), mogao je da doživi, a ponekad je i doživeo, istu sudbinu kao i znanje, sećanje onog velikog broja vodećih jevrejskih javnih radnika koji su nestali u logorima uništenja. Trebalo je stoga delati što brže, ako se htelo od neopozive propasti sačuvati mnoge „unikate“, tj. jedinstvene podatke koje su pojedini naši stariji drugovi još mogli da stave na raspoloženje prikupljačima istoriske građe.

Verujemo da nije potrebno da posebno naglasimo, koliko je zbog izuzetne težine tragedije naše nekad cvetajuće jugoslovenske jevrejske zajednice, koja je izgubila blizu devet desetina svojih članova i gotovo svu elitu svojih duhovnih vođa, rad na njenoj istoriji za nas, pozvane i manje pozvane, jer manje kvalifikovane trudbenike na tom poslu, postao ne samo naučnim postulatom nego i etičkom obavezom, koja ne sme da se zaboravi.

Treba napomenuti još jedan vrlo značajan argument u prilog što obimnije i što hitnije aktivnosti u ovoj oblasti. Jugoslovenski Jevreji su vrlo malo ili gotovo uopšte nisu tretirani u raznim istorijama jevrejskog naroda. Tamo gde su ipak ušli u sklop pojedinih dela, mesto i obim podataka o njima nije u srazmeri s ulogom koju su kao vitalni i aktivni etnički element odigrali na jednoj od najznačajnijih raskrsnica Istoka i Zapada, Severa i Juga. Isto tako jugoslovenski Jevreji gotovo se i ne pominju u opštim delima jugoslovenske istorije. Kako je sada još u toku rad na nizu značajnijih dela iz istorije kako Jevreja tako i jugoslovenskih naroda, zavisi u prvom redu od nas samih i našeg angažovanja, koliko ćemo podataka iz naše istorije blagovremeno moći da stavimo na raspoloženje piscima i sastavljačima pojedinih obimnijih istoriskih priručnika.

II

Svest o potrebi delanja u oblasti naše historiografije nije prestala da bude budna kod nekih jevrejskih kulturnih radnika čak ni onda kad su se nalazili u zarobljeničkim logorima i živeli u neizvesnosti o sudbini koja ih čeka. U krugu nekolicine ovih drugova od kojih su pojedinci posle Oslobođenja pregnuli na posao oko rekonstrukcije našeg jevrejskog života, još u danima nemačkih OFLAG-a vodili su se razgovori o potrebi i koncepcijama budućeg historiografskog rada. Iako je stvaranje nove Jugoslavije donelo sa sobom i vrlo povoljnu radnu klimu za realizaciju planova kovanih još u danima rata, pojavilo se mnogo momenata koji su negativno uticali na blagovremeni početak i intenzitet takvog rada. Kasnom početku i slabom zamahu našeg arhivskog i istoriskog rada doprineo je niz faktora. Iako je rukovodstvo Saveza, a naročito dr A. Vajs, počelo blagovremeno da misli na prikupljanje istoriskih podataka (prvi cirkular opštinama sa takvim apelom Savez je poslao već 30 sept. 1945), i premda su

neki materijali počeli da stižu ubrzo posle Oslobođenja, naročito oni koji su se odnosili na progone i stradanja, u toj delatnosti ubrzo je došlo do zastoja. Od ove konstatacije treba izuzeti rad i zasluge onih drugova koji su se odazvali preporukama Državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina u Jugoslaviji, i pristupili izradi posebnih elaborata o progonima i zverstvima nad jevrejskim življem pojedinih krajeva bivše Jugoslavije. Među njima istakli bi pok. dr S. Pintu (Bosna i Hercegovina) dr J. Dohanya, dr P. Holländera i dr Kvitnera (Vojvodina), dr L. Singera i dr M. Pollaka (Hrvatska) i dr P. Vinskog (Osijek). Nešto kasnije nikla je ideja o objavljivanju podataka iz ovih elaborata, pa je pok. kapetanu D. Anafu poverena dužnost da iz njihovog materijala spremi rukopis jedne publikacije. Posle izvesne redakcije i dopune, knjiga o ratnim zločinima protiv Jevreja Jugoslavije štampana je kao izdanje Saveza jevrejskih opština god. 1952, a njeno drugo izdanje s engleskim rezimeom izašlo je godine 1958.

Jedan od faktora koji je negativno uticao u smislu nesrazmere između obima zadataka u radu na istoriji i mogućnosti njihovog izvršenja, bilo je gotovo potpuno odsustvo kadrova, onih koji bi imali dovoljno stručnih kvalifikacija i iskustva, ali i mogućnosti da u punom radnom vremenu učestvuju u tom radu. I drugi su momenti uticali u tom pravcu. Više od 5 prvih godina posle završetka rata bilo je ispunjeno prvenstveno radom na ponovnoj organizaciji preostalih, znatno oslabljenih, opština i njihovog Saveza. Poslovi oko socijalnog zbrinjavanja povratnika i rad na obnavljanju socijalnih ustanova (naročito za starce, decu i bolesne) imali su prioritet pred drugim problemima. Na ove, prve, godine osnovne socijalne i psihološke rehabilitacije, odmah se nadovezao i period iseljivanja u novo osnovanu državu Izrael. Sve to apsorbovalo je u potpunosti raspoložive jevrejske aktiviste, koji su posle aliya svedeni na još znatno manji broj. Oni koji su posle toga još dolazili u obzir za istoriografski rad, bili su više nego malobrojni. Započeti ogromni posao na prikupljanju istoriskih podataka i njihovom sređivanju morao je da izgleda u njihovim očima kao gotovo nestvarna i neostvarljiva zamisao, kao dužnost koja je prevazilazila njihove snage i mogućnosti.

Ipak su se našli pojedinci koji su dali prvi impuls i položili temelje delu koje se danas već oslanja na širi krug saradnika. Zasluga za prve korake na tom poslu pripada dr A. Vajsu koji je dao potrebnu inicijativu, a velikim delom i H. Gelbu (Zagreb) koji ju je prvi prihvatio i prišao njenom plodonosnom ostvarivanju. H. Gelb (po struci pravnik i u to vreme službenik Saveza) pored drugih funkcija koje je obavljao, radio je od god. 1948 do 1953 na osnivanju istoriskog arhiva našeg Saveza. On je imao dovoljno entuzijazma i umeo je da nađe vremena i mogućnosti da započne sa sistematskim prikupljanjem materijala iz naše prošlosti, kako iz retkih sačuvanih arhiva jevrejskih opština, tako i niza državnih arhiva, muzeja itd. H. Gelb je svoje judaističko znanje i ljubav prema istraživanju istorije ugradio znatnim doprinosom u osnove onog što danas predstavlja već

osetno proširenu i bogatiju zbirku Saveza jevrejskih opština, a manjim delom i zagrebačke Jevrejske opštine. Osnivanjem Istoriskog odeljenja Saveza, god. 1952 i angažovanjem jednog stalnog saradnika (Lucije Mevorah — Petrović) i nekoliko povremenih, nastojanja oko daljeg prikupljanja građe dobila su kontinuisani, širi i zvaničniji karakter. Kao što ćemo još kasnije videti iz prikaza veza sa drugim ustanovama, proširila se mreža naših kontakta i saradnika. Od sve većeg broja opština, organizacija i pojedinaca uspevali smo da dobijemo često i vrlo vredne materijale. Planski je poručivana i obrada izvesnih pitanja, napr. jevrejskog aspekta celokupne štampe u NDH (prof. Miroslava Despot). No pre nego što bismo prešli na opis funkcionisanja našeg Istoriskog odeljenja, smatramo potrebnim da u glavnim obrisima iznesemo naše konkretne koncepcije rada, njihov okvir, pojedine oblasti i etape, kao i metode njihovog ostvarivanja.

III

Osnovna aktivnost i prva, najobimnija, faza našeg rada sastoji se u pronalaženju i prikupljanju materijala, izvora za istoriju jugoslovenskih Jevreja. Po svom okviru ta se aktivnost i sfera naših interesovanja uglavnom poklapaju sa današnjom teritorijom Jugoslavije, iako se, naravno, zbog migracija jevrejskog življa njegova kretanja moraju retrospektivno pratiti u zemlje iz kojih se doseljavao ili u koje je, u manjoj meri, odlazio. Isto se tako ne mogu zanemariti ni one teritorije, naročito susednih zemalja, na kojima su postojale jevrejske zajednice sa kojima su naši Jevreji održavali veze. Stoga se upotpunjavanje podataka o postanku naše zajednice ne može zamisliti bez istraživanja njenog složenog porekla i doseljeničkih rezervoara, od vizantiske države i Španije, do zemalja Austro-Ugarske carevine, naročito Burgenlanda, Češke, Moravske i Mađarske. Vremenski raspon ove materije počinje s prvim tragovima naseljavanja Jevreja na Balkanu, a nastavlja se do u naše dane.

Po svom karakteru materijali se uglavnom mogu da podele u dve osnovne grupe: a) originalna, izvorna građa koja se najvećim delom sastoji od dokumenata, pisama, beležaka, propisa, opštinskih i drugih protokola, zatim fotografija, slika, plakata, letaka, programa i sl. Manjim delom su to razni predmeti, najčešće verskog ili folklornog značaja. Ovamo spadaju i mikrofilmovi, odnosno fotokopije dokumenata, kao i kopije pojedinih spomenika kao što su nadgrobne ploče i drugi arheološki objekti, zatim makete i dr.; b) u ovoj grupi nalazi se materijal koji predstavlja već obrađenu građu, bilo da se radi o još neobjavljenim studijama, memoarima i sl. ili o već štampanim publikacijama koje se odnose na našu oblast istraživanja. Specijalnu grupu predstavlja muzičko-folklorna zbirka, s našim sefardskim romansama snimljenim na trake i ploče (pok. dr S. Pinto) uz kompletne tekstove i prevode.

Naša je želja i namera da u samom arhivu Istoriskog odeljenja prikupimo što je moguće više izvora i podataka, ali istovremeno evidentiramo i sve ono što se nalazi bilo u zbirkama drugih ustanova,

arhiva i muzeja, bilo kod pojedinih lica. Mi se nadamo da ćemo kroz nekoliko godina raspolagati gotovo kompletnom kartotekom a delimično i ispisima tih materijala koji ne mogu da predu u posed našeg Odeljenja. Oni su ne samo relevantni nego često i neobično dragoceni i upravo neophodni kako za kompletiranje onog što se nalazi u našem arhivu, tako još više za obradu i korišćenje prilikom naučne analize, oblikovanja i eventualnog publikovanja pojedinih poglavlja.

Drugi korak, registracija materijala obavlja se na način koji je opšte usvojen i kako se izvodi u većini sličnih odeljenja ili ustanova. Svaki se dokument, mikrofilm ili drugi objekt prvo zavodi i opiše u glavnom, matičnom registru, a zatim, posle klasifikacije, otvara se za nj poseban karton za tematsku kartoteku. U toj kartoteci mogu se naći grupisani podaci, sa kartonima koji se odnose na pr. na fotografije sinagoga, dokumente iz prošlosti opštine u Dubrovniku, ličnosti koje su se istakle u omladinskom pokretu itd. (I čuvanje materijala u depou Odeljenja provodi se po pravilu tako da se na jednom mestu, u jednoj kutiji, mogu naći svi predmeti koji se odnose na jednu određenu oblast.)

Treća faza — koja je sada još vrlo skromna, jer smo još sasvim zaokupljeni prikupljanjem i registracijom — sastoji se u obradi građe, njenom detaljnijem dešifrovanju, katkad prevođenju, tumačenju, dopunjavanju, upoređivanju i povezivanju u celine, ako su za to već ispunjeni uslovi. Ovaj posao traži, naravno, angažovanje daleko većeg broja stručnjaka i intenzivniji naučni rad, nego što ga može da obavlja izvanredno mala ekipa saradnika Istoriskog odeljenja.*) Mi bismo želeli da na tom polju u skoroj budućnosti učinimo znatniji napredak, jer bez ovakvog obrađivanja pojedinih pitanja i poglavlja, bilo da se na pr. radi o jednoj opštini i njenom istorijatu, o životu i delu jednu ličnosti ili o većim tematskim, geografskim i vremenskim sektorima, — prikupljena građa predstavlja samo mrtvo, neiskorišćeno blago.

Najviši domet celokupne aktivnosti Odeljenja treba da se odrazi u pisanju manjih ili obimnijih studija, po tematskom značaju i po naučnom kvalitetu na onom nivou koji je neophodan da bi se moglo opravdati i njihovo objavljivanje. Štampanje pojedinih monografija, kao i većih dela, nalazi se u našem programu ne samo kao poželjan nego i neophodan zadatak. Kao kulminaciju naših napora predviđamo da će se jednog dana, iako možda ne u bliskoj budućnosti, moći pristupiti pisanju jednog obimnijeg dela koje bi obuhvatilo istoriju jugoslovenskih Jevreja kao celinu.

Iako su po svojoj važnosti i potrebi da budu obrađeni gotovo svi periodi naše istorije izjednačeni, razumljivo je da je već od samog početka obnove našeg rada posle rata posebna pažnja posvećivana razdoblju stradanja pod fašizmom, a naročito otporu, borbi protiv njega, kako u toku NOB tako i pre rata. (Organizovanjem prikupljanja podataka o učešću u NOB rukovodio je jedno vreme prof. dr

---

*) Zahvaljujući stipendijama Claims Conference, Savez je bio u mogućnosti da pošalje u inostranstvo radi specijalizacije u jevrejskoj arheologiji, istoriji i dr. neke saradnike Istoriskog odeljenja.

A. Gams). Za ova pitanja postoji naročiti sektor Istoriskog odeljenja koji primenjuje i neke posebne metode rada. Sem što su angažovani pojedinci da u posebnim elaboratima obrade poglavlja koja specijalno dobro poznaju (tako je na pr. M. Sekelj napisao elaborat o borbi subotičke omladine protiv okupatora), već je pre nekoliko godina počela akvizicija podataka putem anketnih listova. Upravo sada je u toku priprema za novu široku kampanju anketnim upitnicima i drugim sredstvima koja u toku god. 1959 treba da se sprovede ne samo u Jugoslaviji nego i u svim zemljama u kojima žive Jevreji jugoslovenskog porekla.

IV

Okvir ovog našeg članka ne dopušta da ulazimo u pojedinosti našeg načina rada. Ipak smatramo potrebnim da kažemo još nešto o tome kojim putevima ostvarujemo naše ciljeve i pojedine etape o kojima je bilo reći.

U nekoliko mahova, još od samog Oslobođenja, Savez je pokušao da cirkularima pokrene naše opštine, njihove funkcionere i članove da nam pomognu u prikupljanju građe, u prvom redu one koja se još mogla pronaći bilo u preostalim arhivama opština, bilo kod pojedinih lica. Nažalost, sem u retkim izuzecima, ove nam akcije nisu donosile značajnije rezultate — pa i ovom prilikom apelujemo na sve koji nam se još nisu odazvali, da učine što je moguće u tom pravcu. Moramo da istaknemo da je zaslugom pojedinaca ipak uspelo pronaći, sačuvati i staviti na raspoloženje našem Odeljenju mnogo materijala jednog izvesnog broja opština, kao što su Skoplje, Zemun, Varaždin, Križevci i dr. Na prikupljanju istoriskih podataka naročito su se istakli i zalagali dr. S. Pinto (Sarajevo), E. Tolentino (Dubrovnik) i M. Altaras (Split). Ovi dragoceni fondovi omogućiće studiranje strukture, socijalnog i kulturnog rada ne samo tih opština, nego će pomoći i u stvaranju šire, celovitije, opšte slike života jugoslovenskih jevrejskih opština.

Arhiv našeg Odeljenja poseduje danas već više od 10.000 originalnih dokumenata, mikrofilmova, kopija i raznih predmeta koji se postepeno sređuju i registruju. Postoji stalni priliv novih dokumenata koje nam šalju pojedinci iz naše zemlje i inostranstva (među njima su se u poslednje vreme naročito istakle Paulina Albala i Vera Stein Erlich koje žive u SAD). Izuzetno veliko obogaćenje naših fondova pretstavljao je poklon R. Veitha iz Jerusalima, koji je bio prikupio ogroman materijal iz oblasti cionističkog pokreta, omladinskih organizacija, štampe itd. u Jugoslaviji između dva rata. Nadamo se da će i znatan broj važnih jevrejskih arhiva (koje su bili odvucli Nemci, a koje je SSSR vratio Jugoslaviji, biti uskoro u našim rukama.

Da bismo mogli da budemo što potpunije obavesteni o svemu što pripada našoj interesnoj sferi, nastojimo stalno da kroz razne publikacije, časopise i zbornike pratimo opštu aktivnost na polju istorije, arhivistike i muzeologije u našoj zemlji. Naročita je pažnja

posvećuje literaturi o NOB. Da bi se dobilo što više obaveštenja iz samih arhivskih i drugih ustanova o njihovom materijalu koji se odnosi na Jevreje, već niz godina postoji — uz izvesne oscilacije — mreža naših spoljnih saradnika. Stalni saradnici tih ustanova zamoljeni su da nam u toku svog uobičajenog rada, ili prilikom specijalnih po nama poručenih pregleda, zabeleže dokumente koji bi mogli da nas interesuju. Od takvih saradnika već smo uspeli da dobijemo mnogo podataka često i od velikog značaja. Između ostalog za nas je mikrofilmovano nekoliko stotina dokumenata iz zaplenjenih nemačkih, talijanskih, ustaških i nedićevskih arhiva. U planu je da se takav način proširivanja i popunjavanja naše arhivske zbirke još daleko više iskoristi.

Već od samog formiranja Istoriskog odeljenja uvidela se potreba razvijanja saradnje s nizom srodnih ustanova kod nas i u svetu, to više što se često dešavalo da su se neke institucije prve obratile Savezu tražeći podatke, fotografije i sl. ili s predlogom razmene materijala i publikacija. Od jugoslovenskih ustanova s kojima smo stalno ili povremeno bili u kontaktu i saradnji najvažnije su sledeće: Vojno-istoriski institut i Vojni muzej u Beogradu, Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, Narodni muzej u Beogradu i Muzej grada Beograda, Muzej narodne revolucije u Sarajevu, Istoriski arhivi NR Srbije, Bosne i Hercegovine, Zadra i Dubrovnika, Arhiv za istoriju radničkog pokreta u Zagrebu, Orijentalistički institut u Sarajevu, Arhiv za istoriju NOB u Bitolju i još niz drugih. Prisni su odnosi postojali napr. i s katedrom za istoriju na Filozofskom fakultetu u Beogradu (prof. J. Tadić i saradnici).

Od veza s inostranstvom prvo mesto pripada Istoriskom pododboru Hitahnut olej Jugoslavija u Izraelu, koji je pre nekoliko godina formiran sa zadatkom da organizuje prikupljanje građe među svojim članovima i ostalim Jevrejima poreklom iz Jugoslavije kojih u Izraelu ima blizu 10.000. U toku svog rada, zahvaljujući naročito zalaganju predsednika J. Eventova, Pododbor je uspeo ne samo da dođe do podataka za obradu biografija mnogih ličnosti, razvoja nekih opština itd., nego je već pristupio i pripremama za jednu veću publikaciju — zbornik koji bi obradio celokupnu istoriju jugoslovenskih Jevreja. Između Pododbora i našeg Istoriskog odeljenja postoje srdačne veze i plodna saradnja koja obećava da će u budućnosti, kako u razmeni podataka tako i u publicističkim nastojanjima biti još redovitija i mnogostranija. Istorisko odeljenje i Pododbor se dopunjuju u svojim aktivnostima, što bi moglo da ubrza ostvarenje nekih zajedničkih istraživačkih planova. Druga ustanova u Izraelu s kojom tesno saradujemo od samog njenog osnivanja je Jad Vašem, veliki nacionalni institut za studiju perioda žrtava i otpora kojem redovno šaljemo obilan materijal, mikrofilmove, knjige i dr. (između ostalog omogućili smo Jad Vašemu da nabavi kopiju G. Gavrinovog dokumentarnog filma o logoru Jasenovac). Pre osnivanja ove ustanove slali smo materijal o našim žrtvama i borbama Istoriskom institutu Kibuca boraca varšavskog geta. Postoji saradnja ili su uspostavljeni kontakti i s Ben Cvijevim

Institutom za istoriju mediteranskih Jevreja, Leo Baeck-Institutom za istoriju nemačkih Jevreja, Izraelskim istoriskim društvom, Društvom za folklor, Centralnom cionističkom arhivom i dr.

Naše Odeljenje se rado odazvalo i molbi naših drugova u Izraelu da im pomogne u pronalaženju dokaznog materijala za podnošenje otštetnih zahteva protiv Nemačke i nastojalo je da im pošalje što više dokumentovanih podataka.

Od ustanova sa sedištem u Francuskoj najstarije su naše veze sa značajnim Centre de Documentation Juive Contemporaine od kojeg smo dobili velik broj fotokopija naročito iz nacističkih arhiva, zatim s Musée d'Art Juif, s Musée de la Victime Juive Inconnue, kao i s nekim istaknutim istoričarima. Na listi naših veza u Engleskoj nalaze se Svetska sefardska organizacija, Jevrejski muzej u Londonu, Kulturno odeljenje Svetskog jevrejskog kongresa i pojedini istoričari kao Cecil Roth. Od ustanova u drugim zemljama pomenućemo još Arhiv jevrejske opštine u Beču, Državni arhiv u Veneciji i čuveni YIVO u New-Yorku koji se specijalno bavi istorijom i kulturom Jevreja koji govore jidiš. Zahvaljujući ovim međunarodnim razmenama naše Odeljenje povećalo je u znatnoj meri interesovanje za našu istoriju i za naš rad što se odrazilo i u povremenim člancima i odjecima u inostranoj jevrejskoj štampi. Istovremeno je tim kontaktima i publicitetom dat doprinos ugledu koji Jugoslavija već uživa u svetu zbog pozitivnog stava prema svojim i najmanjim nacionalnim jedinicama i njihovom slobodnom kulturnom životu.

V

Sem kontinuisanog i raznovrsnog, ali po svojoj funkciji u prvom redu stručnog u n u t r a š n j e g rada, Istorisko odeljenje teži i za ostvarenjem svog kontakta sa širom jevrejskom i nejevrejskom javnošću u našoj zemlji. Povremenim prikazima isečaka iz svoje delatnosti ona ne traži toliko javnu afirmaciju svog truda, koliko buđenje šireg interesovanja za svoje ciljeve. Pored povremenih informacija i članaka u „Biltenu“ Saveza i „Jevrejskom almanahu“, tome su sigurno poslužile dve dosadašnje tematske izložbe. Prva prilikom proslave podizanja spomenika žrtvama fašizma, god. 1952, koja je sem izbora iz svih sektora našeg arhiva posebno osvetlila razvoj nekih najvažnijih opština i druga, god. 1956 povodom proslave 10-godišnjice obnovljenog rada Saveza, koja je prikazala raznovrstan materijal iz posleratne aktivnosti opština, Saveza i njegovih institucija. Počele su pripreme za jednu veću izložbu o Jevrejima Beograda i Srbije, a primili smo i poziv da učestvujemo u planiranoj izložbi o Jevrejima Jugoslavije koju bi u sklopu akcije UNESCO-a za zbližavanje Istoka i Zapada organizovao Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.

U toku su radovi na uređenju i otvaranju stalnog muzeja odnosno muzejske izložbe u prostorijama arhiva Istoriskog odeljenja. Taj muzej nije zamišljen kao cilj, nego kao jedna od funkcija, rezultata i kao ogledalo našeg rada. Naš skromni, „kamerni“ muzej

trebalo bi, podeljen u hronološke grupe, izborom iz naših dokumenata, slika, arheoloških nalaza i publikacija da osvetli najvažnije epohe naše prošlosti. Od kopije Poliharmosovog stuba u sinagozi u Stobima iz III veka do sačuvanih hronika nekih opština i robijaške odeće iz koncentracionih logora, od prvih popisa Jevreja u Zagrebu i Osijeku do diploma boraca u NOB i fotografija narodnih heroja-Jevreja. U sklopu ostalih beogradskih i jugoslovenskih muzeja, Jevrejski muzej biće mala ali rečita i zanimljiva karika koja će sigurno zaslužiti i privlačiti pažnju domaćih i stranih posetilaca. (I opštine u Zagrebu i Sarajevu pripremaju formiranje manjih muzejskih zbirki, više lokalnog karaktera.) Uz muzej Saveza stvara se već godinama korak po korak i mala kolekcija radova jevrejskih jugoslovenskih likovnih umetnika kao i radova s jevrejskom tematikom.

Izdavački rad Odeljenja bio je do sada skroman i nesamostalan, jer nije bilo sopstvenih izdanja, nego su njegovi saradnici publikovali svoje priloge u „Jevrejskom almanahu“, a učestvovali i znatnijim radnim doprinosom u oba izdanja edicije o ratnim zločinima protiv Jevreja Jugoslavije i u „Biltenu“ Saveza. Neke studije koje je stimulisalo Odeljenje odnosno sam Savez pojaviće se u izdanjima ustanova u drugim zemljama. Tako će napr. Jad Vašem izdati na hebrejskom i engleskom elaborat dr A. Matkovskog o tragediji makedonskih Jevreja, a Ben Cvijev institut štampaće u svom zborniku tekstove jevrejskih romansa koje je prikupio pok. dr S. Pinto. Za izdavanje nekih većih publikacija bilo je dosada raznih zapreka, tako napr. za studiju M. Mujića o pravnom položaju Jevreja pod Turcima u jugoslovenskim zemljama. Zbog svoje obimnosti čeka izdavača i neobično zanimljiv rukopis pok. V. Morpurga o Danielu Rodrigezu, osnivaču splitske luke. To vredi i za elaborat o poreklu i stradanju jevrejskih porodica u Bitolju koji dovršavaju J. Aroesti i M. i D. Konstantinov. Ohrabrujuća je činjenica da se ove godine ipak ostvarila davna naša želja o izdavanju jedne opšte istorije Jevreja, jer se prevod kratke Dubnovljeve istorije priprema za štampu. S prof. J. Tadićem vođeni su pregovori o novom izdanju njegove odlične istorije Jevreja u Dubrovniku koja uživa svetski glas, a koju bi autor dopunio novim poglavljima. U dalje izdavačke planove spada edicija o učešću Jevreja u NOB i o doprinosu Jevreja jugoslovenskoj kulturi.

*

Na kraju ovog članka koji je možda suviše opširno ali u isto vreme sigurno i nedovoljno detaljno i plastično osvetlio naš rad, želimo da se vratimo na jednu od osnovnih misli, izraženih u njegovom uvodnom delu: o pravima i dužnostima u vezi istorije jedne zajednice. Želimo da konstatujemo i naglasimo da učestvovanje u našim naporima makar i najskromnijim prilogom nije samo pravo svakog člana naše zajednice nego i njegova dužnost kojom bi trebalo da se ponosi i na koju ne bi trebalo da zaboravi.

Zahvaljujem drugarici Luci Mevorah-Petrović, referentu Kulturne komisije Saveza jevrejskih opština, na podacima i sugestijama za ovaj članak.